

Perspectief

ChristenUnie - jongeren

Scripta

Recht doen aan democratie

Februari 2012,
Werkgroep Democratie, Bestuur en Burgerschap

Colofon

Dit is een scripta van de werkgroep Democratie, Bestuur en Burgerschap van Perspectief, ChristenUnie jongeren.

Mocht u naar aanleiding van het lezen van deze scripta vragen hebben, dan kunt u mailen naar dbb@perspectief.nu of bellen naar 06-15 90 69 39/06-15 90 69 34.

Heb jij als lid van Perspectief zin om ook over democratie, bestuur of burgerschap na te denken? Meld je dan aan via dbb@perspectief.nu.

Auteurs

Laurens Heij, Anne de Jong, Stèphan Meijer, Christiaan Russcher, Wolter Tel Frank Wilschut, Matthijs de Snoo (werkgroepvoorzitter) en Niels Rijke (bestuurslid Perspectief)

Vormgeving

Bernard Bos

Inhoud

Inleiding	3
Visie op overheid	4
Rechtstraat en democratie	6
Vernieuwing politieke cultuur	9
Functioneren parlementaire democratie	11
Verkiezingen	11
Tweede Kamer	14
Eerste Kamer	16
Kabinetvormen	19
Kabinetformatie	22
Constitutionele monarchie	26
Directe democratie	28
Conclusie en visie	30
<i>Oog voor de toekomst</i>	32
Literatuurlijst	33

Inleiding

Recht doen aan democratie

Beste lezer,

Voor je ligt de scripta *Recht doen aan democratie*, waarin wij uiteen zetten hoe we volgens PerspectieF moeten omgaan met kiesstelsels, regeringsvormen en hoe we begrippen als rechtstaat en democratie (en hun onderlinge samenhang) moeten begrijpen. We denken na over vragen als 'dient een meerderheid rekening te houden met een minderheid?' en 'in hoeverre mag je jouw vrijheid vergroten ten koste van andermans vrijheden?'.

De democratische legitimiteit speelt een rol bij de visie op de mogelijkheden van kiesstelsels en daarom wordt onderzocht welk stelsel de voorkeur van PerspectieF geniet. Daarna wordt de vraag of er een stemplicht zou moeten komen om zo te zorgen dat men meer betrokken is bij de politiek. Daarnaast wordt bekeken of het wenselijk is dat tieners stemrecht krijgen. Ook vraagt PerspectieF zich af welke opties er zijn voor het kiezen van de leden van de Eerste Kamer.

Verder staat deze scripta stil bij kabinetsvormen. We vragen ons af welke vorm onze voorkeur heeft en wegen daarbij onder meer een zakenkabinet en een meerderheidskabinet tegen elkaar af. En is een gedoogconstructie nu echt zo voordelig? Zijn minderheidskabinetten per definitie onhandig?

Nadat dan een voorkeur voor vormen is gegeven, is het ook handig om het daarbij horende proces van formatie te gaan bekijken. Zo kijken we terug hoe dat tot nog toe ging bij meerderheidskabinetten (en de gedoogconstructie 2010) en zien we wat er veranderd zou moeten worden. Is het misschien een idee om tijdslimieten in te voeren om lange formatieprocessen te voorkomen? Ook stelt PerspectieF zich de vraag of het handig zou zijn om de minister-president te laten kiezen door het volk om zo de democratische legitimiteit van de regering te vergroten. Verder komen er vraagtekens bij de rol hierin voor de koning(in) te staan.

Nu steeds vaker de term 'strategisch stemmen' gehoord wordt, vraagt PerspectieF zich af of strategisch stemmen tegengegaan moet worden. En moeten partijen voor de verkiezingen al een coalitievoorkeur aangeven?

PerspectieF hoopt dat je met plezier deze scripta zult lezen en zo kennis wil nemen van ons gedachtegoed.

Visie op Overheid

Recht doen aan democratie

Stad van God en aardse stad

De overheid is een door God gegeven instelling. God staat zelf voor een Overheid van een andere orde. Gods Koninkrijk kan niet via een aards koninkrijk worden gevestigd. De aardse overheid kan God niet vervangen en mag dat ook niet pretenderen. Ze is evenwel noodzakelijk in een wereld waar mensen elkaar veel kwaad kunnen doen. De overheid vindt haar legitimatie in het intomen van dit kwaad en het dienen van de publieke gerechtigheid. De overheid moet zoeken naar publieke gerechtigheid en vrede. Het is belangrijk om te onderscheiden tussen de hemelse gerechtigheid en vrede, en wat we hier op aarde kunnen bereiken. Christelijke politiek is geïnspireerd, maar niet utopisch, in tegenstelling tot veel andere ideologieën. Dat maakt dat wij slechts bescheiden verwachtingen hebben van de overheid.

Onpartijdig, maar niet neutraal

Een terughoudende overheid is vereist als het gaat om geloof en levensbeschouwing. De overheid kan nooit de weg wijzen naar de waarheid. Ze dient randvoorwaarden te scheppen waardoor mensen in de samenleving de vrijheid hebben om een keus voor een geloof of levensbeschouwing te maken. De staat dient onpartijdig te zijn in haar benadering van burgers.

“De staat dient onpartijdig te zijn, maar kan niet neutraal zijn.”

De overheid bouwt niet aan Gods koninkrijk, en bouwt niet aan een christelijke samenleving, dat is voorbehouden aan de kerk. Mensen tot of van het geloof brengen is dan ook geen taak voor de overheid. Geloof werkt in de harten van mensen en de kerk kan meehelpen geloof te bewerken.

De instituties kerk en staat dienen we van elkaar te onderscheiden. Kerk en staat zijn gescheiden, maar ze kunnen wel samenwerken ten gunste van de samenleving.

Een christelijke staat is niet nastrevenswaardig, net zo min als een seculiere of liberale. Staten kunnen niet geloven en het geloof kan niet door de staat worden bewerkt. Het eren van Gods naam is aan mensen persoonlijk, in het bijzonder de gemeente van Christus.

Christenpolitici mogen getuigen van hun geloof en van hun drijfveren in de politiek, maar van het opleggen van religieuze geboden en van geloof kan geen sprake zijn. Dat moet ons bescheiden maken als het gaat om 'Gods eer in het publieke domein'. Christenpolitici kunnen door hun daden eer doen aan God, maar Gods naam hoeft niet expliciet door de overheid te worden geëerd. Het christelijk geloof zou daardoor te zeer aan de staat worden verbonden.

Dat maakt ook dat Perspectief geen voorstander is van het opnemen van Gods naam in de Grondwet en van een strafrechtelijk verbod op smalende godslastering¹.

De onpartijdige staat en de scheiding tussen kerk en staat impliceren geen scheiding tussen geloof en politiek. Het overheidsbeleid gaat altijd uit van een bepaald geloof, een bepaalde visie op mens en samenleving. De basis van de christelijke politiek is Christus zelf. Vanuit het christelijk geloof, en de christelijk-sociale traditie, zoeken we naar gerechtigheid voor het overheidsbeleid.

---

¹ Het verbod op smalende godslastering is ingevoerd in een tijd dat de christelijke politiek een grote stem had in Nederland. De pretentie van 'het eren van Gods naam' door de overheid leek hiermee te worden gediend. De gedachte dat Gods naam niet dient te worden misbruikt wordt door ons onderschreven. Evenwel is dit niet iets wat de staat dient af te dwingen en kan afdwingen. Dat bleek ook, want deze bepaling is een dode letter. Bescherming van gelovigen is van groot belang en wordt geregeld in art. 137 Sr., bescherming van Gods naam (art. 147 Sr.) is echter niet nodig via het strafrecht.

Rechtsstaat en Democratie

Recht doen aan democratie

De overheid vindt haar legitimatie in het intomen van het kwaad en het dienen van de publieke gerechtigheid. Tegenover de bevolking dient de overheid zich hiervoor te verantwoorden. De democratische rechtsstaat is de minst slechte regeringsvorm gebleken¹ om deze verantwoording gestalte te geven en recht te doen aan alle minderheden van de bevolking. Burgers hebben daardoor de mogelijkheid om invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid, met de begrenzing van de fundamentele rechten en vrijheden die voor alle burgers gelden. Het is daarom ook van het grootste belang dat de waarde van een grondwet en van verdragen wordt verstaan.

“Democratie is de minst slechte regeringsvorm.

Wat is een rechtsstaat?

Een rechtsstaat is een staat waarbij bevoegdheden toegekend en beperkt worden door het recht.

Op de volgende beginselen is de rechtsstaat gebouwd:

- Het beginsel van de machtscheiding: de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht zijn zoveel mogelijk gescheiden.
- Het legaliteitsbeginsel: de overheid dient te handelen op basis van en in overeenstemming met de wet
- Het beginsel van de democratie;
- De onafhankelijkheid van de rechter; en
- De waarborg van de grondrechten;

(Roest, Basisboek Recht)

In de literatuur wordt er op verschillende manieren naar democratie gekeken.

Zo heb je het materiële begrip en het formele begrip. Perspectief gaat van het materieel begrip uit.

Wat is democratie? (Materieel begrip)

Een regeringsvorm waarin (a) een meerderheid beslist, (b) de rechten van minderheden gewaarborgd zijn en (c) de waarden vrijheid en gelijkheid in bepaalde mate worden gerespecteerd. (Woerdman, Politiek en Politicologie)

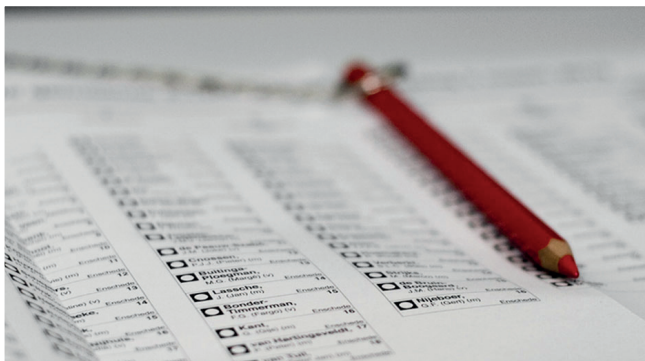
Wat is democratie? (Formeel begrip)

De meerderheid beslist. 50% plus 1.

¹ Winston Churchill (1874-1965) is bekend geworden vanwege zijn uitspraak: “Democracy isn't perfect, I just don't know a better system.”

Omdat de rechtsstaat de verantwoording van de overheid regelt en de meest fundamentele rechten van mensen garandeert, is dit de basis van de Nederlandse staat. De democratie kan alleen goed functioneren wanneer de rechtsstaat staat. Dit hangt samen met het materieel begrip van democratie dat wij aanhangen.

Lege democratie?

Een belangrijk aspect van het materiële begrip van democratie is dat de rechten van minderheden worden gewaarborgd. Dat houdt in dat er zoveel mogelijk ruimte is voor minderheden. Maar ook dat er in de weg naar meerderheidsbesluiten en de uitvoering daarvan zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met minderheden. Het is van belang om de politiek te wijzen op het volle begrip van de democratie

en rechtsstaat. Een seculiere meerderheid verliest soms het oog voor de rechten van (religieuze) minderheden in Nederland

De parlementaire democratie is wat ons betreft de minst slechte regeringsvorm. Er zijn alternatieven, maar een beter alternatief dan de democratie is nog niet ontdekt. Als er een betere regeringsvorm wordt ontdekt, zal Perspectief die zeker onderzoeken. Maar wat zijn eigenlijk de alternatieven?

Technocratie

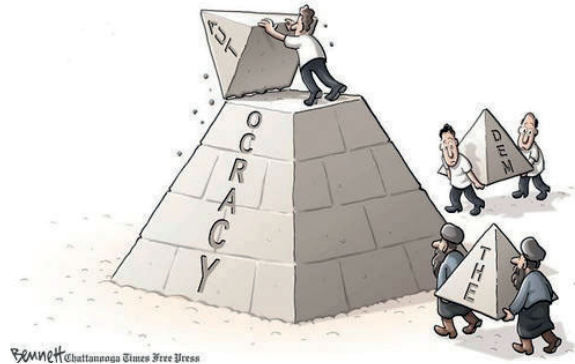
Democratische processen lopen vaak traag en daardoor is de politiek vaak niet slagvaardig in het aanpakken van problemen. De eurocrisis is het voorbeeld waar de politiek de markten niet kan bijhouden. De tendens in verschillende eurolanden die financiële problemen hebben, is om deze problemen met zakenkabinetten op te lossen. Op het fenomeen zakenkabinet komen we nog terug, maar het basale idee is dat technocraten, zogenaamde deskundige niet-politici (wat moeilijk kan als je je in de politiek begeeft...), de problemen wel kunnen oplossen. Als dit capabele mensen zijn, die door de democratisch gekozen parlementen worden gesteund, is er weinig op tegen. Het parlement moet dan wel zijn controlerende taak blijven vervullen. Het gevaar is namelijk dat op een technocratische wijze problemen worden aangepakt, waardoor ingrijpende keuzes worden gemaakt in het leven van burgers, door een kabinet dat niet door de burgers is gelegitimeerd. Een ander probleem is dat er in het parlement niet meer over de ideeën en idealen achter voorstellen wordt gedebatteerd, maar dat politiek verwordt tot het regelen van het land en lege compromisvorming. Een actueel probleem daarbij is dat de politiek zich steeds meer laat leiden door de financiële markten en daarover niet altijd verantwoording aflegt aan burgers. Dit is problematisch, want de markten dienen dienstbaar te zijn aan de reële economie, in plaats van hun wil op te leggen aan de politiek wat leidt tot uitholling van de democratie. Deze ontwikkeling van technocratisering moet worden gestopt. Perspectief vindt dat het volle begrip van democratie moet worden vastgehouden.

*“Democratie boven technocratie.
Materieel boven formeel.*

Andere regeringsvormen

Aristocratie is een staatsvorm waarbij een kleine groep (de aristocraten) de macht hebben.

Het woord aristocratie impliceert dat het om de “besten” gaat die regeren. Het ging dus om de capaciteiten, kennis, inzicht en gezag. De vertegenwoordiging van en verantwoording aan het volk als geheel, wat onderdeel is van de democratie, ontbreekt bij een aristocratie.

Een actuele discussie over meritocratie² is een afgeleide van de discussie over aristocratie. In een meritocratie een politieke elite aan de macht. Ze zijn aan de macht op basis van de som van individuele verdiensten. Verdiensten zoals politieke ervaring, diploma's en/of capaciteiten die bij het vak behoren. Volgens ons is daar niets op tegen, zolang het volk als geheel vertegenwoordigd wordt. Het is aan politieke partijen om daar zorg voor te dragen. En uiteindelijk is het in onze democratie aan het volk om zich politiek te organiseren en om de stem uit te brengen.

Theocratie is een staatsvorm waarin wordt gepretendeerd dat de macht bij God ligt. Dat houdt in de praktijk in dat geestelijken het land leiden. We zien hier voorbeelden van in Iran waar ze een Raad hebben van geestelijke leiders die denkt te weten wat Allah wil met het land en daardoor hebben zij (!) een enorme invloed in dat land. Perspectief geeft aan dat de aardse overheid God niet kan vervangen en dat ook niet mag pretenderen. Geloof in God kan niet worden afgedwongen en moeten we niet willen afdwingen via de staat.

² Op 15 november 2011 sprak Gerdi Verbeet hierover. In dagblad Trouw (16 november 2011, “Het volk moet weer in het parlement zitten.”) is een verslag te vinden.

Vernieuwing politieke cultuur

Recht doen aan democratie

Er is in Nederland de laatste jaren veel gesproken over een vertrouwenscrisis in de politiek, over de kloof tussen burgers en politiek, en de mogelijkheden om daar wat aan te doen. Het is eerst de vraag of de analyse van het bestaan van een vertrouwenscrisis en een kloof tussen burgers en politiek wel klopt.

PerspectiefF denkt dat de vertrouwenscrisis gerelativeerd kan worden met het oog op het vertrouwen van burgers in het functioneren van de democratie.¹ De kloof tussen politiek en burgers ziet PerspectiefF in zekere mate. Niet alle burgers kunnen zich herkennen in politici als representanten. Het sentiment van 'ze doen maar wat in Den Haag' en 'ze regelen het onderling en voor zichzelf, maar niet voor ons' leeft onder groepen burgers. Er is dus zeker wel reden om te werken aan vertrouwen en om te werken aan de representatie van de politiek.

Het antwoord van veel politici op de zorgen van burgers is wat PerspectiefF betreft niet adequaat. Politici van D66 tot PVV bepleiten veranderingen in de politieke structuur die niet de oorzaak van de zorgen van burgers aanpakken. Sterker nog: deze hervormingen ondermijnen vaak democratische instituties waar de meeste burgers achter staan.

Ook willen veel politici 'de kloof' dichten door onnadenkend en hijgerig achter krantenkoppen en de publieke opinie aan te lopen. Burgers worden naar de mond gepraat. Daarmee neem je de burger niet serieus. Politici zitten daarbij ook eigenlijk te dicht op de burger. De kloof is in die zin te klein. Juist door wat meer afstand te nemen en te reflecteren op maatschappelijke problemen kan je betere politieke beslissingen nemen. Door een goed inhoudelijk debat te voeren over echt belangrijke kwesties en een visie neer te leggen vanuit je politieke ideologie kan je ook burgers meenemen. Daarmee neem je de burger wel serieus. En dat is een daadwerkelijke kloofverdichting tussen politici en burgers.

PerspectiefF bepleit daarom allereerst een verandering van de politieke cultuur in Nederland.² Daarbij moeten politici zich weer richten op de belangrijkste maatschappelijke

¹ Mark Bovens en Anchrit Wille (2011) 'Politiek vertrouwen in Nederland: tijdelijke dip of definitieve daling?' in Rudy Andeweg en Jacques Thomassen (red.) Democratie Doorgelicht: Het Functioneren van de Nederlandse Democratie. Leiden: Leiden University Press, blz. 21-43.

² André Rouvoet (2006), Het hart van de zaak. Over de betekenis van geloven in de politiek. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker. P. 122-130, 168-174

kwesties. Het moet gaan om inhoud in plaats van buitenkant en politieke spelletjes. Om vakwerk in plaats van een bericht op nu.nl. Natuurlijk moet je als volksvertegenwoordiger verantwoording afleggen en zijn de media daarvoor een uitstekend middel.

Toch moeten we van de parlementaire democratie geen mediocratie maken. In de media is te weinig ruimte voor kennis en nuance, waardoor de kwaliteit van de democratie wordt ondermijnd. Politici moeten betrouwbaar, dienstbaar en aanspreekbaar zijn. De christelijke politiek moet het voortouw nemen om zo'n politieke cultuur te bevorderen.

In de volgende paragrafen doet PerspectieF een aantal voorstellen om de politieke structuur aan te passen door bestaande instituties te hervormen. Onze insteek daarbij is altijd om de bestaande instituties te versterken vanuit de idee dat de rechtsstaat en representatieve democratie verstevigd moeten worden. Ook kunnen structuurhervormingen helpen om een cultuurverandering te bevorderen. Vormen van directere democratie kunnen op bepaalde terreinen worden beproefd, maar met terughoudendheid. Blijft staan dat zonder een cultuurverandering niet gewerkt kan worden aan meer vertrouwen in politici.

Functioneren parlementaire democratie

Recht doen aan democratie

Verkiezingen

Kiestelsel

Het kiesstelsel is de wijze waarop bij verkiezingen de volksvertegenwoordiging wordt gekozen. Er zijn verschillende vormen van kiesstelsels, waarvan evenredige vertegenwoordiging, het meerderheidsstelsel en het districtenstelsel de meest gangbare varianten zijn. In Nederland kennen we het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, zonder kiesdrempel.

Kiestelsels = systeem waarbij men uit kandidaten een vertegenwoordiger voor zichzelf moet kiezen

Evenredige vertegenwoordiging = kiesstelsel waarbij iedere lijstengroep (partij) een aantal zetels krijgt dat overeenkomt met het aantal keren dat de lijstengroep de kiesdeler behaald heeft.

Meerderheidsstelsel = binnen een bepaalde regio (bijvoorbeeld district of land) wordt een persoon gekozen die de meerderheid van de stemmen heeft behaald.

Districtenstelsel = een land wordt opgedeeld in regio's waarbij mensen worden gekozen per regio. Zo wordt een grote betrokkenheid met de burger bevorderd.

Kiesdeler = totaal aantal stemmen gedeeld door het aantal te verdelen zetels

Kiesdrempel = minimum aantal stemmen dat een lijstengroep (partij) moet halen om in het orgaan zitting te mogen nemen

In Nederland kennen we in principe geen kiesdrempel en is deze dus even hoog als de kiesdeler.
(Belinfante, 2009)

Perspectief wil ook in de toekomst het stelsel van evenredige vertegenwoordiging zonder kiesdrempel handhaven. Het belangrijkste argument hiervoor is de democratische legitimiteit die in het stelsel van evenredige vertegenwoordiging veel beter gewaarborgd is dan bijvoorbeeld in het meerderheidsstelsel. Elke stem telt in gelijke mate en elke partij kan een zetel halen indien ze de kiesdeler haalt.

Daardoor zijn de meeste mensen die stemmen (namelijk op een partij die de kiesdeler haalt) vertegenwoordigd in het parlement. In de andere genoemde kiesstelsels is het mogelijk dat een partij met een groot aantal stemmen toch nauwelijks aanwezig is in de volksvertegenwoordiging. Het is onwenselijk dat in Nederland slechts een klein aantal grote partijen overblijven. We vinden het waardevol dat ook kleine groeperingen de mogelijkheid krijgen om hun stem te laten horen.

“De voorkeursdrempel moet van 25% omlaag naar 12,5%.

Via voorkeursstemmen kunnen kiezers duidelijk maken welke kandidaat op de lijst van een politieke partij ze het liefst in de volksvertegenwoordiging willen. Om de band tussen kiezer en gekozene te verkleinen is een aantal jaar geleden de drempel voor een voorkeurszetel in de Tweede Kamer verlaagd. Het lijkt ons goed om voorkeursdrempels opnieuw te verlagen aangezien het belangrijk is om de band tussen kiezers en vertegenwoordigers te verstevigen. De politiek is meer gaan draaien om personen en om mediaperformance. Wij vinden dat het programma van partijen voorop moet staan, maar dat het goed is om burgers ook directer invloed te geven op de personen die hen mogen vertegenwoordigen.

Stemplicht

In Nederland is er geen sprake van een stemplicht, waar dat in enkele andere (ook Europese) landen wel het geval is. Op het niet opkomen dagen bij verkiezingen staan dan straffen van een symbolische boete van één euro tot een aantal dagen gevangenisstraf.

Als we kijken naar landen waar geen functionerende democratie is, dan is het onze dure plicht om te stemmen. Het is aan de burgers zelf om dit te beseffen. Het invoeren van een stemplicht lijkt ons geen goed idee. Het brengt veel kosten met zich mee en van mensen die gedwongen stemmen is niet zeker dat zij daadwerkelijk stemmen op een partij die hun voorkeur heeft en die het meeste bij ze past. Mensen die uit zichzelf niet stemmen interesseren zich over het algemeen weinig in de politiek, dus achten we het niet gewenst om een stemplicht door te voeren.

“16-jarigen mogen stemmen bij gemeenteraadsverkiezingen.

Stemrecht jongeren

Vanaf 2006 gaan er stemmen op om de kiesgerechtigde leeftijd in Nederland naar 16 jaar te verlagen.¹ Het idee hierachter was dat jongeren op deze manier meer betrokken raken bij de politiek en zich eerder een mening vormen over maatschappelijke kwesties die voor jongeren van belang zijn.

PerspectieF ziet geen heil in het geven van stemrecht aan jongeren van 16 jaar als het gaat om de landelijke en provinciale verkiezingen. Het toekennen van stemrecht voor jongeren in deze leeftijdscategorie voor de gemeenteraadsverkiezingen zien wij echter wel als een interessante mogelijkheid. De landelijke politiek is voor jongeren vaak minder interessant, omdat het daar draait om onderwerpen waarvan jongeren nog niet genoeg weten voor een geïnformeerde keus. Daarnaast acht PerspectieF het ongewenst dat jongeren stemmen op basis van het beeld dat de media schetst van een politieke partij. Jongeren zijn meer vatbaar voor de invloed van media dan 18-jarigen. De plaatselijke politiek gaat vaak juist wel over onderwerpen die ook jongeren raken en daarnaast is de plaatselijke politiek voor jongeren vaak beter te overzien dan de landelijke politiek. PerspectieF hecht er waarde aan dat jongeren betrokken raken bij politiek. Hier moeten gemeenteraad en college zich dan ook actief voor inspannen.

---

¹ Alexander Pechtold (D66) heeft dit in 2006 gezegd, zie "Pechtold wil lagere leeftijdsgrens stemrecht" Trouw 29 mei 2006

Tweede Kamer

De Tweede Kamer is het meest prominente deel van de Nederlandse volksvertegenwoordiging. De 150 Kamerleden van diverse partijen hebben de taak om het kabinetsbeleid te controleren, wetgeving te maken (met het kabinet) en het volk te vertegenwoordigen. Voor deze taken heeft de Kamer een aantal instrumenten.

Instrumenten Tweede Kamer en controle kabinetsbeleid: Om haar taak goed uit te kunnen voeren heeft de Tweede Kamer een groot aantal instrumenten. Hieronder staan deze opgesomd:

1. Recht van interpellatie: een Kamerlid krijgt van de rest van de Kamer toestemming om vragen te stellen aan een minister over een onderwerp dat vreemd is aan de orde van de dag.
2. Recht van enquête: als de Kamer door toepassing van het vragenrecht of informeel onderzoek niet voldoende gegevens weet te verzamelen, dan kan de Kamer besluiten personen onder ede te horen om zo alsnog de gewenste informatie te verkrijgen.
3. Recht van amendement: bij een beroep op dit recht kan de Kamer wijzigingen aanbrengen in de wetsvoorstellen die ingestuurd worden door een ministerie.
4. Budgetrecht: het recht van de Kamer om de begroting van de regering als geheel en van de afzonderlijke ministeries goed of af te keuren.
5. Motie: een verzoek of een verklaring van de Kamer als geheel, welke dus ook met een meerderheid van stemmen aangenomen dient te worden.
6. Recht van initiatief: dit betreft het recht van de Kamer om zelf wetsvoorstellen in te dienen.
7. Recht van interpellatie: bij een beroep op dit recht nodigt de Kamer een minister uit om met de Kamer in debat te gaan.
8. Schriftelijke vragen: individuele Kamerleden mogen schriftelijke of mondelinge (tijdens het vragenuurtje) vragen stellen.

(Belinfante, 2009)

Wetgeving: het wetgevingsproces begint bij de minister, als hij van mening is dat bepaalde onderwerpen door een wet geregeld moeten worden. Op het desbetreffende ministerie werken ambtenaren een wetsvoorstel uit, wat in deze leegte moet voorzien. Als dit voorstel klaar is, dan wordt dit ingediend bij de ministerraad waar met name wordt gekeken naar politieke en technische juistheid. Als de ministerraad akkoord is met een voorstel, dan vraagt de minister om advies bij de Raad van State. Hierna wordt het voorstel ingezonden in de Tweede Kamer, waar over het voorstel gedebatteerd wordt, amendementen kunnen worden ingediend en waar uiteindelijk over gestemd wordt. Als een meerderheid het voorstel goedkeurt, dan stuurt de Tweede Kamer het voorstel door naar de Eerste Kamer, waar een laatste kritische blik op het voorstel geworpen wordt. Hoewel de Eerste Kamer geen recht van amendement heeft, kan zij, door gebruik te (laten) maken van de novelle (een nieuwe wet die ook door de Tweede Kamer moet, tijdens dit proces wordt de eerste wet nog niet aanvaard door de Eerste Kamer), toch wijzigingen aanbrengen in het voorstel. Hierna wordt het voorstel door de koning bekrachtigd en gepubliceerd in het staatsblad.

(Belinfante, 2009)

De verkiezingen voor de Tweede Kamer zijn direct en op basis van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Het is vastgelegd in de Grondwet dat minstens één keer in de vier jaar verkiezingen plaats vinden. Daarnaast is er de ongeschreven regel dat op het moment van een vertrouwenscrisis tussen kabinet en een meerderheid van de Kamer, het kabinet haar ontslag aanbiedt. Dan wordt de Kamer ontbonden en vinden er nieuwe verkiezingen plaats. Deze ongeschreven regel levert echter problemen op aangezien in het vorige decennium maar liefst vier verkiezingen plaatsvonden. Nadat er verkiezingen zijn gehouden is het ook steeds moeilijker geworden om coalities te vinden, waardoor het land lange periodes niet wordt geregeerd. Hierdoor regeert de vluchtige politiek en is het niet meer mogelijk beleid op de lange termijn te maken, wat slecht is voor de stabiliteit van het land. Daarom bepleit Perspectief om de verkiezingen voor de Tweede Kamer slechts één keer in de vier jaar te houden en de mogelijkheid voor tussentijdse ontbinding² door de regering te schrappen uit de Grondwet. Mocht zich een kabinetscrisis voordoen dan moet er gezocht worden naar alternatieve meerderheid/minderheidscoalities.

“Duurzaam beleid door vaste momenten van verkiezingen.

Perspectief houdt vast aan de verkiezing van de Tweede Kamer op basis van evenredige vertegenwoordiging. Het kabinet Rutte wil dat er nog maar 100 Kamerleden kunnen worden verkozen. Dit is een slecht voorstel aangezien dit de vertegenwoordiging van de totale Nederlandse bevolking vermindert, kleine partijen maken immers minder kans op zetels. De argumentatie van het kabinet dat de overheid in haar eigen vlees moet snijden, snijdt geen hout als het gaat om het parlement.

Het kabinet heeft niet aangetoond dat de Tweede Kamer efficiënter gaat functioneren op het moment dat er nog 100 leden zijn. Ook is het slecht om de controlerende en vertegenwoordigende macht op deze manier te verzwakken, waardoor de uitvoerende macht (kabinet) relatief teveel macht krijgt.³

Bij het recht van enquête wil het coalitiebelang wel eens vertroebelend werken. Het voorkomen van mogelijke politieke schade is dan belangrijker dan de lessen die geleerd kunnen worden uit het onderzoek. Die angst is onterecht. Het enquêterecht is geen aanval, geen parlementaire vorm van een strafproces, maar een onderzoeksinstrument. Perspectief wil dat een parlementaire minderheid van bijvoorbeeld vijftig leden (1/3) een parlementair onderzoek kan beginnen. Duitsland kent in artikel 44 van de Duitse Grondwet ook die mogelijkheid. Daar kan een kwart van de Bondsdag een onderzoekscommissie instellen.

“Parlementaire minderheid moet onderzoek kunnen aanvragen.

Het debat in de Tweede Kamer is van groot belang. De belangrijkste kwesties voor Nederland moeten worden besproken. Helaas is het vaak de waa van de dag die de Kameragenda bepaalt. Zo staan er vele spoeddebatten, nu dertig-leden debatten genoemd, op de agenda, voor zaken die op een bepaalde dag het nieuws beheersen. Op deze manier kunnen zaken die echt spoed verdienen niet altijd worden besproken en krijgen de belangrijke dossiers vertraging.

² Zie artikel 64 Grondwet.

³ Dezelfde redenering gaat op bij het kabinetvoorstel tot inkrimping van de Eerste Kamer van 75 naar 50 zetels.

Voor spoedeisende debatten moet daarom een aanvraag van minimaal vijftig leden én van vier partijen vereist worden.

Daarnaast moet de Europese wetgeving prominenter op de agenda van de Tweede Kamer worden geplaatst. Een groot deel van de wetten in Nederland komt vanuit de Europese Unie. De nationale parlementen hebben sinds het Verdrag van Lissabon een belangrijker rol gekregen in het Europese wetgevingsproces. Zo geldt er de subsidiariteittoets waarbij nationale parlementen kunnen aangeven dat 'Brussel' in de nationale bevoegdheden treedt. De Eerste Kamer heeft een voorbeeldfunctie voor de Tweede Kamer doordat ze zeer nauwlettend het Europese wetgevingsproces volgt, en over wetsvoorstellen van de Europese Commissie debatteert wanneer ze dat nodig vindt.

Als het gaat om de Europese Unie dan is de voordracht van de Europese Commissaris ook van belang. Dit gebeurt door nationale regeringen van alle EU-landen. De afgelopen keer was hier veel over te doen in Nederland met de benoeming van Kroes in 2009, en het is van belang dat de Tweede Kamer hierover debatteert met het kabinet. Maar uiteindelijk gaat het kabinet over de voordracht, en moet ze in onderhandelingen met andere landen komen tot de beste kandidaat voor een bepaalde post.

Eerste Kamer

De Eerste Kamer is een deel van de volksvertegenwoordiging van Nederland en 75 Eerste Kamerleden komen één keer per week bij elkaar om wetsvoorstellen te bespreken die al door de Tweede Kamer zijn aangenomen. De Eerste Kamer let hierbij voornamelijk op de deugdelijkheid van de wet en de samenhang met andere wetten. Het toetsen van wetsvoorstellen gebeurt vanuit de eigen politieke visie van de Kamerleden, maar zij houden daarbij wel afstand tot de politieke actualiteit van de dag. Eerste Kamerleden hebben een directe band met de maatschappij vanwege de nevenfuncties die zij uitoefenen. De Eerste Kamer wordt niet rechtstreeks door het volk gekozen, maar door de leden van de Provinciale Staten.

De Eerste Kamer maakt in Nederland deel uit van het systeem van 'checks and balances'. Dat controleproces begint in Nederland bij de Raad van State, welke advies uitbrengt aan het regering over de juridische houdbaarheid van de wetgeving en de mogelijke

tegenstellingen met de grondwet. In dit proces buigt daarna de Tweede Kamer en tenslotte de Eerste Kamer zich over wetsvoorstellen.

De Eerste Kamer heeft daarmee een belangrijke controlerende taak, omdat ze als laatste instituut een definitieve stem kan uitbrengen over een wetsvoorstel. Waar in de Tweede Kamer de partijpolitiek en profilering van politici dagelijks aan de orde zijn, is de Eerste Kamer een bakken van rust om de wet van de technische kant te bezien. Dat betekent dat de Eerste Kamer wetten op kwaliteit controleert. Zo kijkt ze of zaken in voorgestelde wetgeving niet al in andere wetten worden geregeld, of het in overeenstemming is met internationaal en Europees recht en of er onduidelijkheden in de wet zitten die een blokkade vormen voor handhaving van de wet.⁴

De meerwaarde van de Eerste Kamer is dat ze een staatkundig stemrecht heeft over wetgeving, terwijl de Raad van State slechts advies uitbrengt. Daarmee kan de stem van de Eerste Kamer door het kabinet niet naast zich worden neergelegd, terwijl dit bij het advies van de Raad van State wel mogelijk is. Om de positie van de Eerste Kamer verder te versterken vinden wij dat de Kamer een terugzendrecht moet krijgen. Dit houdt in dat mocht ze het niet eens zijn met een wetsvoorstel dat door de Tweede Kamer is aangenomen, ze dit in meerderheid kan terugsturen naar de Tweede Kamer. Nu gebeurt dat soms al wel via de informele weg van de 'novelle'. Toch lijkt het Perspectief beter om dit recht stevig vast te leggen in de Grondwet.

Daarnaast kan de Eerste Kamer de wet ook op haar maatschappelijke wenselijkheid toetsen. Dit doen de Eerste Kamerleden vanuit hun eigen politieke visie maar ze houden daarbij meestal afstand van de politieke waan van de dag. De Eerste Kamer heeft daardoor ook een toegevoegde waarde voor de staatsinrichting in Nederland. Voor meer principiële en politiek-filosofische beschouwingen bestaat meer ruimte in de Eerste Kamer. Daarnaast is het feit dat de Kamerleden maar op één dag in Den Haag verblijven en de rest van de week in het land een factor waardoor de Kamerleden meer directe binding hebben met de maatschappij. Dit draagt bij aan de dienstbaarheid van de politiek aan de samenleving die wij als Perspectief graag zien. Wel is het daarbij van belang dat Eerste Kamerleden meer doen om (de schijn van) belangenverstrengeling te voorkomen.

De indirecte verkiezing van de Eerste Kamer is onderdeel van de Nederlandse politieke cultuur waarin meer elementen van indirecte democratie bestaan. Als argument tegen het bestaan van een Eerste Kamer wordt wel aangegeven dat deze Kamerleden, omdat ze niet rechtstreeks zijn gekozen, geen democratische legitimatie hebben. Nu hebben ze indirect wel een democratische legitimatie via de verkiezingen voor Provinciale Staten, waarbij de leden van de Provinciale Staten weer de Eerste Kamerleden kiezen. Tegelijkertijd kan de democratische legitimatie worden versterkt, en daartoe doen we hieronder een voorstel.

---

⁴ Het voorstel van Marianne Thieme (Partij voor de Dieren) voor een ritueel slachtverbod is een uitstekend voorbeeld van het functioneren van de Eerste Kamer, waarbij ze een door de Tweede Kamer met brede steun aangenomen wetsvoorstel heft verworpen op grond van strijd met de godsdienstvrijheid.

Perspectief ziet de Eerste Kamer als een wenselijk en legitiem instituut, als onderdeel van onze parlementaire democratie. Toch vinden we het gezien de EK-verkiezingen van 2011 noodzakelijk om een hervorming van de verkiezingen te bepleiten.

De Provinciale Statenverkiezingen en de daaraan gekoppelde verkiezingen voor de Senaat in 2011 waren een verkapt referendum over het kabinet Rutte, en leken wel heel erg op de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Deze verkiezingen, die overigens iedere 4 jaar plaatsvinden, riep bij vele politici onvrede op, en bracht hen tot uitspraken dat het nu echt anders moest. Voor sommige partijen is het antwoord simpel: afschaffen die Eerste Kamer. Maar Perspectief ziet juist de toegevoegde waarde van de Eerste Kamer.

Ons antwoord is om de verkiezingen van de Eerste Kamer te koppelen aan de uitslag van de Tweede Kamer. Dit hangt samen met het voorgaande voorstel tot een vast stemmoment één keer in de vier jaar. Het percentage stemmen wat op partijen is uitgebracht, die worden verkozen in de Tweede Kamer moet dan worden vertaald in Eerste Kamerzetels. Partijen moeten de lijsten van de Tweede Kamer voor de TK-verkiezingen koppelen aan Eerste Kamerlijsten. Dit geeft een directere democratische legimitatie aan de Senaat, wat tegenstanders van de Senaat het 'democratieargument' uit handen slaat. Ook is het niet per definitie zo dat de verhoudingen gelijk zijn, omdat de restzetelverdeling verschillend is vanwege het verschillende aantal zetels en daardoor een verschillende kiesdeler. Ook worden problemen met het stemmen van provinciale partijen op (andere) landelijke partijen voorkomen.

Het is niet zo dat de Senaat hiermee een tweede variant van de Tweede Kamer wordt, aangezien het haar eigen taken houdt en de politieke cultuur hier ook wezenlijk verschilt van 'de overkant van het Binnenhof'. Deze cultuur wordt door deze verkiezingshervorming juist bewaard, aangezien het gevaar dreigde dat de Senaat het politieke primaat van de Tweede Kamer zou ondermijnen. De politieke verhoudingen zullen gelijk zijn in beide kamers waardoor een meerderheidskabinet snel een meerderheid zal halen in de Senaat. Dat brengt critici misschien tot de gedachte dat de Senaat dan klakkeloos zal meegaan met het kabinet. Dit had dan echter in het verleden ook zo moeten zijn toen de verhoudingen in de Senaat eigenlijk altijd in het voordeel van het kabinet waren. Dat blijkt echter niet, en terecht, want de Senaat is niet gebonden aan het regeerakkoord. En dat moet zo blijven om de specifieke taak van de Senaat te waarborgen. De critici zouden wel gelijk hebben bij een andere variant van de Eerste Kamerverkiezingen, namelijk directe verkiezingen. Deze vorm van verkiezingen zou de Senaat kunnen dwingen om 'Tweede Kamer te spelen', wat met de laatste provinciale verkiezingen al het geval was.

*“De Eerste Kamerverkiezingen worden gekoppeld
aan de Tweede Kamerverkiezingen.*

Kabinetvormen

Recht doen aan democratie

In Nederland kennen we al jarenlang het meerderheidskabinet als enige kabinet wat gebruikt wordt. Sinds het kabinet Rutte is aangetreden kennen we ook de gedoogvariant hierop. Behalve deze vormen zijn er nog meer varianten om een kabinet te vormen. Deze worden hier omschreven, waarna we kijken wat ideaal zou zijn voor Nederland.

Parlementaire kabinetten

Kabinetten kunnen parlementair en extraparlamentair zijn. Parlementair wil zeggen dat het regeerakkoord tot stand is gekomen met steun van de Kamerfracties, deze zijn dan ook nauw betrokken bij de formatie. Zo is het kabinet verzekerd van steun in de Tweede Kamer. Een meerderheidskabinet is een parlementair kabinet, dat dus de meerderheid in de Tweede Kamer heeft. Een minderheidskabinet is een kabinet dat geen meerderheid in de Tweede Kamer heeft en dus per onderwerp afhankelijk is van andere partijen.

Het moet wel een zodanig zetelaantal zijn, dat er constructief geregeerd kan worden. Het is wel een parlementair kabinet, want er wordt een regeerakkoord gesloten tussen de partijen die er aan mee doen. Een gedoogkabinet ten slotte is ook een parlementair kabinet. Dit is eigenlijk een minderheidskabinet, maar heeft via een gedoogakkoord toch een meerderheid in de Tweede Kamer.

Extraparlementaire kabinetten

Tegenover parlementaire kabinetten staan de extraparlamentaire kabinetten. Een extraparlamentair kabinet houdt in dat er geen regeerakkoord, maar een regeerprogramma geschreven wordt. Hier hoeven de Kamerfracties niet aan mee te werken. Deze fracties hoeven dus ook geen steun te geven aan het kabinet. Het verschil tussen parlementair en extraparlamentair zit dus vooral in de binding die partijen aan het kabinet geven. Er zijn verschillende vormen van extraparlamentaire kabinetten. Het meest genoemde is wel het zakenkabinet. Rondom de moeilijk verlopen formatie in 2010 werd weer veel gespeculeerd dat er een zakenkabinet gevormd moest worden. Het is een kabinet dat vrijwel geheel uit niet-politieke bewindslieden bestaat, bijvoorbeeld hoge ambtenaren of ondernemers. Zo'n kabinet is dus geheel vrij van invloeden uit partijen en hoeft ook geen verantwoording af te leggen aan de kiezer. Naast het zakenkabinet zijn er ook nog het nationaal kabinet en het koninklijk kabinet. Het nationaal kabinet is een kabinet dat een overgrote meerderheid heeft in de Tweede Kamer en waar dus bijna alle partijen in zitten. Dit kabinet kan zowel parlementair als extraparlamentair zijn, maar komt eigenlijk nooit voor in Nederland. Een koninklijk kabinet wordt op gezag van de koning(in) geformeerd en gaat dus buiten de Tweede Kamer om. De oorlogskabinetten van Gerbrandy zijn hier een voorbeeld van.

“Er moet altijd naar een meerderheidskabinet gezocht worden.

Er bestaan dus zes kabinetsvarianten: het meerderheidskabinet, het minderheidskabinet en het gedoogkabinet zijn parlementaire kabinetten. Het zakenkabinet, nationaal kabinet en koninklijk kabinet zijn extraparlamentaire kabinetten.

Visie en standpunten

Welke kabinetten zijn volgens Perspectief het beste voor Nederland? Twee kabinetten vallen al direct af. Het nationaal kabinet is volgens ons in het versplinterde politieke landschap een onmogelijke wens. Überhaupt is het niet gewenst omdat beleidsvorming waarschijnlijk erg langzaam gaat. Daarnaast vinden wij ook het koninklijk kabinet ongewenst. Zolang er geen oorlogen zijn is het aan de politiek om kabinetten te formeren.

Het beste kabinet zal altijd het meerderheidskabinet blijven. Bij dit kabinet is het duidelijk dat meer dan 50% van de (stemmende) bevolking er achter staat. Daarnaast is het een effectieve kabinetsvorm, omdat het meerderheidssteun heeft in de Tweede Kamer. Hier moet Nederland wel oppassen dat het niet vervalt in een formele democratie, waarin de meerderheid vinden om wetten er doorheen te duwen belangrijker wordt dan opkomen voor de minderheden in het land.

Het is echter helemaal niet zo makkelijk meer om meerderheidskabinetten te formeren. Het Nederlandse politieke klimaat versplintert meer en meer. Kleine partijen komen op en de traditioneel grote partijen worden kleiner. De Nederlandse politiek gaat zo dezelfde kant op als in de Scandinavische landen waar de politiek ook te pluralistisch is. Bij de formatie in 2010 werd het weer duidelijk dat het steeds lastiger gaat worden. Deze lange formaties kosten tijd en geld, dus moet er niet blijvend een meerderheid gezocht worden. In 2010 is het gedoogkabinet als oplossing gevonden. Maar er zijn nog twee eventuele oplossingen. Zoals al eerder genoemd werd er veel over een zakenkabinet gespeculeerd tijdens de formatie. Samen met het minderheidskabinet zijn dat drie oplossingen voor een versnipperd politiek landschap.

Slecht alternatief

In het zakenkabinet ziet Perspectief geen heil. Zo'n kabinet kan eventueel een oplossing bieden voor een aantal problemen: de ministersposten worden dan ingevuld door kundige mensen en niet door mensen die er vooral om politieke redenen zitten en het is voor zo'n kabinet gemakkelijker om beslissingen te nemen die op korte termijn pijnlijk zijn, maar uiteindelijk voordeel opleveren. Een zakenkabinet is namelijk niet afhankelijk van een regeerakkoord en hoeft zich dus ook niet aan gemaakte afspraken te

“Wanneer er geen meerderheidskabinet gevormd kan worden moet de politiek openstaan voor een minderheidskabinet zonder gedoogpartij.

houden. Daardoor is niet meteen de oppositie buiten spel gezet, maar moet er steeds een meerderheid gezocht worden. Zo wordt een te formele democratie voorkomen. Echter kleven er teveel nadelen aan een zakenkabinet. Voornamelijk is een zakenkabinet te apolitiek. Eventueel kunnen de bewindslieden gekozen worden door de Tweede Kamer, maar dat zegt nog niet dat het volk er achter staat. Daarnaast zijn de bewindslieden ook niet vertrouwd met de politieke mores. Voor elk onderwerp moet een meerderheid gezocht worden en dit gebeurt al snel in de achterkamertjes, hierbij is ervaring van groot belang. Het land besturen is iets anders dan het runnen van een bedrijf. Daarnaast is het nog maar

de vraag of er genoeg bewindslieden gevonden kunnen worden om de politiek in te gaan.

Want waarom zouden ondernemers die stap willen maken? En zijn er überhaupt politici die apolitiek zijn? Als laatste denken wij dat het een onmogelijke opgave is om de formatie in goede banen te leiden.

Goed alternatief

Maar als een meerderheidskabinet niet gevormd kan worden, wat is dan de oplossing? Wij denken dat een minderheidskabinet meer heil biedt dan een zakenkabinet of gedoogkabinet. Zoals al eerder gezegd, is in Scandinavië hetzelfde gebeurd als in Nederland: de versplintering sloeg toe. De landen konden geen meerderheidskabinetten meer vormen. In de meeste landen zit daar nu al jaren met succes een minderheidskabinet. Natuurlijk moet er altijd eerst geprobeerd worden een meerderheidskabinet te vormen, maar als dat niet lukt, moet ook Nederland het minderheidskabinet als minst slechte alternatief niet schuwen. Het initiatief tot het vormen van een minderheidskabinet ligt bij de gekozen minister-president. Hierbij kan per onderwerp een meerderheid gevormd worden en hoeft de oppositie dus niet buitenspel te staan. Dit maakt het systeem flexibeler. Een gedoogvariant hierop is niet wenselijk, omdat de regering vastzit aan afspraken met een gedoogpartij, terwijl de gedoogpartij geen verantwoordelijkheid neemt en van twee kanten voordeel heeft: aan de ene kant kan zij onbeperkt de regering aanvallen en aan de andere kant kan zij beleid laten maken waarmee zij goede sier kan maken.

“Een zakenkabinet in Nederland is niet wenselijk.

Kabinetsformatie

Recht doen aan democratie

Procedure

Direct na de Tweede-Kamerverkiezingen begint de formatie van een nieuw kabinet. Tijdens de kabinetsformatie wordt een basis gelegd voor het beleid dat het nieuwe kabinet zal voeren. In de Grondwet is geen verdere specificatie over de kabinetsformatie, maar enkele onderdelen keren vrijwel altijd terug.

De koning(in) speelt als staatshoofd een belangrijke rol bij de formatie. Het staatshoofd wordt hierna aangegeven met koning, hiermee wordt ook de koningin beoogd. De koning neemt de dag na de verkiezingen het initiatief voor de kabinetsformatie. De koning vraagt advies aan de voorzitters van de Eerste Kamer en de Tweede Kamer en de vicepresident van de Raad van State (adviesorgaan regering). Bovendien ontvangt ze alle fractievoorzitters van de Tweede Kamer voor een gesprek, te beginnen met de grootste fractie. In het gesprek wordt besproken wie met wie zou kunnen regeren. Vervolgens gaat de koning na welke coalitie de voorkeur heeft van de meerderheid. Op basis hiervan benoemt ze een informateur, die veelal afkomstig is uit de grootste partij.

Een informateur kijkt welke partijen met elkaar een kabinet kunnen vormen en welke problemen daarbij overwonnen moeten worden. De opdracht van de informateur hangt af van de verkiezingsuitslag. Hoe meer de stemmen zijn verdeeld over de partijen, des te groter is de opgave om tot overeenstemming te komen. De informateur krijgt alle adviezen mee die aan de koning zijn uitgebracht. Hij voert vervolgens gesprekken met politici, deskundigen en natuurlijk met de fractievoorzitters van de partijen die wellicht samen een kabinet kunnen vormen. Een positief resultaat van de gesprekken is een conceptregerakkoord. Hierin staat wat het kabinet de komende vier jaar wil bereiken. De informateur neemt dit op in het eindverslag aan de koning. Ook beveelt hij of zij een formateur aan. De Tweede Kamer kan de informateur verzoeken zijn advies in een debat toe te lichten.

Zodra de beoogde coalitiepartners een conceptregerakkoord zijn overeengekomen, verzoekt de koning de formateur een kabinet te formeren. Deze is benoemd door de

koning nadat de coalitie is gevormd en de formateur is meestal de toekomstige minister-president. Hij of zij stelt samen met de onderhandelaars van de toekomstige coalitie een nieuwe ploeg ministers en staatssecretarissen samen. Voor de verdeling van de ministersposten is de grootte van de fracties het uitgangspunt. De grootste partij levert in de regel zowel de minister-president als de meeste ministers. Daarnakandeformateur mensen vragen die de coalitiepartijen voordragen als minister of staatssecretaris. Zodra de nieuwe ministersploeg compleet is, komen zij bijeen in een vergadering. Tijdens deze vergadering ondertekenen de ministers het regeerakkoord. In het eindverslag staat vermeld welke ministers en staatssecretarissen willen toetreden tot het nieuwe kabinet. De koning krijgt het eindverslag van de formateur aangeboden.

Een formateur zal ernaar streven dat er snel een nieuw kabinet komt. Langdurige kabinetsformaties zijn problematisch, omdat het demissionaire kabinet uitsluitend de lopende zaken afhandelt. Politiek gevoelige kwesties blijven dan liggen tot er een nieuw kabinet is. De duur van kabinetsformaties varieert in Nederland van enkele weken tot meer dan een half jaar. De kortste formatie was die van het kabinet-Beel II in 1958; deze duurde tien dagen. De langste formatie was in 1977 van het eerste kabinet-Van Agt I. Deze formatie duurde 208 dagen. Ter vergelijking, Kok II was er in 89 dagen en het kabinet Balkenende I in 66 dagen. Perspectief is van mening dat er geen limiet moet worden gesteld aan de informatie en formatie, omdat dit afbreuk kan doen aan de kwaliteit van de overeengekomen besluiten.

Visie en standpunten

Perspectief is van mening dat de huidige kabinetsformatie moet worden hervormd gezien de lange duur van de afgelopen formaties en de verwachting dat het proces alleen maar moeilijker zal worden gezien de versnippering van het politieke landschap. Ook zou de transparantie groter moeten zijn, aangezien het belangrijk is dat burgers zien wat er met hun stem gebeurt na de verkiezingen.

De minister-president wordt in Nederland niet direct gekozen. Een direct gekozen premier vindt Perspectief niet wenselijk, omdat dit kan leiden tot het focussen op de persoon van een kandidaat-premier van grote partijen, in plaats van de programma's van alle partijen. Een premier zal zich namelijk moeten profileren om in aanmerking te komen voor het premierschap. Zodoende zullen kiezers zich laten leiden door een persoon in de politiek, terwijl politiek uiteindelijk om ideeën moet gaan.

De keuze van een premier kan wel worden aangepast door een premier te laten kiezen door de Tweede Kamer. Elke politieke partij kan dan een kandidaat beschikbaar stellen waarna de Tweede Kamer stemt. Dit kan dan plaatsvinden, omstreeks twee weken na de verkiezingen. Deze hervorming leidt er toe dat de premier nauw aansluit bij de Tweede Kamer en zodoende bij de burgers, het wordt daarmee democratischer. Partijen stemmen op een premier die aansluit bij de eigen partij en/of ideologie. Zodoende wordt de legitimiteit van de premier gevestigd. Na de uitslag zal de premier als formateur

fungeren.¹ De informateur kan zijn taak behouden, wel valt de gekozen premier later ook bij in het proces.

Naast deze hervorming lijkt het Perspectief wenselijk om de kandidatenlijstprocedure ook te hervormen. Op dit moment is het zo dat de hoogst genoteerde kandidaten voor de Tweede Kamerverkiezingen van coalitiefracties veelal minister of staatssecretaris worden, in plaats van Tweede Kamerlid. Perspectief stelt voor dat kandidaten voor

“De minister-president wordt gekozen door de Tweede Kamer en de verkiezingenkandidatenlijst procedure wordt herzien.

ministersposten niet op de lijst van de Tweede Kamer mogen worden geplaatst. Partijen kunnen tijdens de formatie kandidaten beschikbaar stellen in de onderhandelingen. Zodoende worden kiezers niet gepasseerd in hun stem, omdat de kandidaat uiteindelijk hen niet vertegenwoordigt. Bovendien worden kandidaten bij het niet kunnen toetreden tot de Tweede Kamer gedwongen tot het maatschappelijk middenveld. Dit leidt tot meer afstand tussen parlement en kabinet wat goed is vanuit het oogpunt van dualisme, en tot een democratischer gehalte van de Tweede Kamer, aangezien burgers meer kans krijgen om hun kandidaat in de Kamer te krijgen. Hieruit volgt dat de incompatibiliteit van het verenigen van ministerspost en Kamerlidchap ook Grondwettelijk geregeld dient te worden, en voor zowel missionaire als demissionaire kabinetten moet gelden.

“Appèl op politieke partijen om voorafgaande de verkiezingen haar voorkeuren voor een eventuele coalitie niet bekend te maken.

De rol van de koning in de formatie verandert logischerwijs met de verkiezing van de minister-president door de Tweede Kamer. De laatste formaties zijn niet altijd even soepel gelopen en zeker de formatie van het kabinet Rutte heeft laten zien dat de koning in een lastig parket kan komen tijdens de formatie. Aangezien Perspectief hecht aan de onafhankelijke positie van het staatshoofd is het van belang om de koning geen onderdeel te laten worden van politieke spelletjes. Aan het begin van het informatieproces kan de koning nog steeds een rol vervullen door gesprekken te voeren met de fractievoorzitters.

---

¹ De Nationale Conventie heeft hetzelfde voorstel gedaan in haar rapport over bestuurlijke vernieuwing. Zie verder <http://www.montesquieu-instituut.nl/9353000/1/j9vvhfxcd6p0lcl/vh8lnhrsr2z0#p6>

Ook kan hij een informateur aanstellen die gesprekken voert met verschillende partijen om te kijken welke meerderheidsopties er zijn. Vervolgens is het aan de Tweede Kamer in nieuwe samenstelling om een debat te houden en aan te geven wat hun voorkeur is, en welke voordracht voor formateur, de beoogd minister-president, ze steunen. Waarna de stemming plaats zal moeten vinden voor formateur.

PerspectieF doet een appèl op politieke partijen om voorafgaande aan de verkiezingen haar voorkeuren voor een eventuele coalitie niet bekend te maken. Zodoende sluit een partij bij voorbaat andere partijen niet uit om mee samen te werken. Dit komt de representativiteit van de coalitie niet ten goede. Kiezers kunnen namelijk strategisch gaan stemmen. Ze kunnen een andere partij gaan stemmen, omdat de partij waarop in eerste instantie zou worden gestemd een coalitie aan wil gaan met een partij waarmee je het als kiezer niet eens bent. Hierdoor kunnen kiezers anders gaan stemmen dan op de partij die wel het beste aansluit bij zijn of haar voorkeuren. Zodoende wordt een coalitie niet meer representatief voor de bevolking, omdat kiezers anders stemmen dan zijn of haar voorkeuren. Bovendien is het kritiekpunt bij het voorafgaand bekendmaken, dat de uitgesloten mogelijkheden niet meer bespreekbaar zullen zijn als de wel geprefereerde coalitiebesprekingen zijn vastgelopen. Zodoende kan de coalitievorming stil komen te liggen en dat is niet wenselijk. Wel is PerspectieF van mening dat partijen 'open kaart' moeten spelen. Partijen moeten bij hun ideologie blijven, waardoor sommige coalities uitgesloten kunnen zijn.

Politieke partijen vertegenwoordigen de belangen van de kiezer en/of achterban, waardoor de ideologie wel bepalend zou kunnen zijn in de voorkeuren voor een coalitie.

Vertegenwoordiging van kiezers via een politieke partij is onontbeerlijk, net als burgerparticipatie in bijvoorbeeld de kabinetsformatie. PerspectieF is van mening dat burgers inspraak mogen hebben in de formatie op partijcongressen en/of partijleden enquêtes. Dit komt de representativiteit en legitimatie van het standpunt van de politieke partij ten goede. Zodoende worden burgers actief betrokken en is het beleid van de partij meer legitiem. De ChristenUnie zou dit ook kunnen doen in komende kabinetsformaties.

Constitutionele monarchie

Recht doen aan democratie

In de teksten over de kabinetsformatie is al enige aandacht gegeven aan de rol van het koningshuis. In Nederland kennen we een constitutionele monarchie, dit houdt in dat niet alle macht ligt bij de monarch, ofwel de koning(in). Er is een grondwet die regels stelt en ook bepaalt bij wie de macht in een land ligt.

“ Het schuren en zagen aan de constitutionele monarchie is schadelijk.

Ook ondertekent in Nederland de koning(in) de wetten voordat ze geldig worden en verder is het staatshoofd te zien bij landelijke festiviteiten en bij parlementaire hoogtijdagen zoals Prinsjesdag. Tenslotte is de koning(in) actief bij de kabinetsformatie. Dat blijft ze ook in het voorstel van de wijzigingen met betrekkingen tot de kabinetsformatie.

Het parlement kan de koning(in) zelf niet ter verantwoording roepen, onder andere daarvoor zijn er ministers. Er is een ministeriële verantwoordelijkheid, dit houdt in dat de vragen gesteld worden aan de minister, indien er zich mogelijke problemen voordoen.

De laatste tijd is er veel kritiek op het koningshuis, Koningin Beatrix zou zich in 2010 teveel met de formatie hebben bemoeid en kroonprins Willem-Alexander zou uiterst onhandig hebben gehandeld in de zaak 'villa in Mozambique'. Er zijn zeker wel fouten gemaakt, daar draait Perspectief zeker niet omheen, echter is het maken van fouten nog niet een reden om te zeggen dat Nederland niet verder kan met de constitutionele monarchie.

“ De Koning dient bescheiden en wijs te regeren.

De monarchie zoals wij die kennen, heeft ook veel voordelen. Behalve grote economische voordelen vanwege de constante factor bij handelsreizen is er ook een groot samenbindend gevoel rondom Koninginnedag. Bovendien erkennen we in Nederland dat iemand die lang in een vak zit ook steeds meer de kennis en kunde heeft om dat vak uit te voeren en zodoende doorgaans een hogere productiviteit kent. Zeker in het geval van het (meer dan fulltime) staatshoofd zijn brengt met zich mee dat de koning(in) veel weet over hoe het land werkt. Ook kan de koning(in) er op toezien dat het wiel niet twee keer wordt uitgevonden en kan ze door de ervaring en opgedane wijsheid juist in het 'geheim van Noordeinde' adviezen geven aan de bestuurders om zo Nederland te laten leven. Ook zorgt een langer dan een paar jaar zittend staatshoofd er voor dat niet een of meerdere keren per decennium een (dure) overdracht hoeft plaats te vinden, waarbij vaak ook de (on)nodige uitglijders worden gemaakt. Uiteraard valt er veel af te dingen op het hierboven genoemde, Perspectief is van mening dat -dit al overwogen hebbende- in Nederland de structuur van een constitutionele monarchie gewaarborgd dient te blijven.

Er zijn meer voordelen dan nadelen, bovendien zijn de nadelen overkoombaar en wegen de voordelen van een vervangend staatshoofd niet op tegen de nadelen. (Belinfante, 2009)

Directe democratie

Recht doen aan democratie

In de teksten over de Eerste en Tweede Kamer is al aandacht gegeven aan directe democratie. Dit onderwerp is een van de hete hangijzers wat betreft democratie op dit moment. Met directe democratie wordt bedoeld dat burgers door middel van referenda de publieke besluiten kunnen beïnvloeden. Met name partijen als D66 en de PVV zijn voorstander van dergelijke referenda. Er is een aantal malen een voorstel gedaan om (meer) referenda te krijgen, bijvoorbeeld omdat dan de Eerste Kamer afgeschaft zou kunnen worden of omdat zo de burger meer betrokken zou zijn bij de politiek. Echter zijn er weinig grote stappen gezet om tot (meer) referenda te komen. In de jaren tachtig is er nog een actiecomité geweest dat voor referenda streed (Actiecomité Referendum Ja), verder is er een staatscommissie ingesteld en is er in de tijden dat D66 deel uit maakte van de coalitie hard aan dit onderwerp gewerkt.

Perspectief is absoluut voorstander van betrokkenheid van burgers bij de politieke besluiten die worden genomen, echter is Perspectief niet van mening dat referenda hiertoe alleen maar positief werken. Het gevaar van referenda is dat er veel vertraging ontstaat in politieke besluitvorming. Dit is onwenselijk. Bovendien is het voor burgers meestal niet mogelijk om alle kanten en nuances van voorstellen te overzien en is er een zeer grote kans dat de burgers doorgaans kiezen voor korte termijnoplossingen en eigen nut verhogende oplossingen. Het principiële argument van de vertegenwoordigende democratie is hier vanuit de christelijke politiek ook van belang. (Kuiper, 2011). Burgers kiezen de vertegenwoordigers. Zij maken vervolgens de politieke keuzes waarvoor ze zich naar de burgers moeten verantwoorden.

Het is goed om hier een onderscheid tussen verschillende typen referenda te maken, voordat we verder gaan. Er zijn correctieve referenda waarbij de burger wordt gevraagd zich uit te spreken over een wetsvoorstel en er zijn raadplegende referenda waarbij er wordt gekeken wat de bevolking van een bepaald onderwerp vindt, waarna de Kamers zullen stemmen over het voorstel, aan de hand van de uitkomsten van het raadplegende referendum.

De voorstellen die zijn gedaan met betrekking tot referenda hebben altijd gelet op het probleem van teveel referenda, zo zijn er eisen gesteld met betrekking tot het aantal mensen dat een referendum aanvraagt (burgerreferendum, als het dus op burgerinitiatief zou gebeuren en niet op initiatief van een van beide kamers).

Ook het probleem van een niet-representatieve uitkomst bij burgerreferenda is voor Perspectief een reden om sceptisch tegenover referenda te staan. Er kunnen wel allerlei eisen aan aantal stemmen (bijvoorbeeld 600.000) worden gesteld, maar daarmee wordt de

uitkomst van het referendum nog niet gedragen door geheel Nederland. Bovendien kan men ook bij referenda strategisch stemmen, en het is duidelijk dat strategisch stemmen allerminst wenselijk is.

Uit dit alles is te concluderen dat een raadplegend referendum voor PerspectieF geen optie is. Een correctief referendum is wel bespreekbaar, maar dan moet er sterk worden gelet op alle democratische lacunes en op het probleem van gebrek aan informatie dat aanwezig is bij dergelijke referenda, aangezien volksvertegenwoordigers meer kennis voorhanden hebben en burgers hun keuze grotendeels van hun gevoel laten afhangen.

Conclusie en visie

Recht doen aan democratie

De scripta begint met een algemeen stuk over de visie op de overheid en wat de plek van christenen daarin is. PerspectieF vindt dat een overheid onpartijdig dient te zijn, maar dat een overheid niet neutraal kan zijn. Levensovertuigingen spelen altijd mee en daar dient men zich dan ook bewust van te zijn.

In het stuk over democratie en rechtsstaat hebben we gezien dat er diverse regeringsvormen zijn. We zagen dat bijvoorbeeld een aristocratie niet voldeed aan onze opvatting van landsbestuur, zeker niet in vergelijking met democratie. Voor de democratie zijn er wel bepaalde basisvereisten. Bij de democratie denken we dan aan het omzien naar en rekeninghouden met minderheden. Verder moeten we continu blijven beseffen dat tot nog toe de democratie de minst slechte vorm is. In het verlengde hiervan stellen wij dan ook dat de rechtsstaat een basisvereiste is om te komen tot een democratie. Ook spelen grondrechten een belangrijke rol, daarom zal er door PerspectieF een vervolgonderzoek naar (inter)nationale grondrechten worden gedaan. PerspectieF vindt een materiële democratie nastrevenswaardiger dan een formele democratie.

Bij het onderdeel kiesstelsel hebben we stilgestaan bij de verschillende mogelijkheden en geconcludeerd dat het stelsel van evenredige vertegenwoordiging zonder kiesdrempel het beste binnen de diverse Nederlandse samenleving past. Verder hebben we gezien dat een stemplicht niet wenselijk is en dat juist het verlagen van de leeftijd voor actief kiesrecht bij de gemeenteraadsverkiezingen al zorgt voor grotere burgerparticipatie. Ook is het voor de vergroting van de burgerparticipatie belangrijk dat de voorkeursdrempel bij Tweede Kamerverkiezingen omlaag gaat naar 12,5%. Zo kan men zich meer identificeren met de daadwerkelijke Kamerleden. Ook is PerspectieF van mening dat het mogelijk moet worden om door een minderheid in de Tweede Kamer wel een parlementair onderzoek aan te vragen.

Ter vergroting van democratische legitimatie en het aanpakken van recente problemen rondom de Eerste Kamerverkiezing vindt PerspectieF dat deze gekoppeld dienen te worden aan die van de Tweede Kamerverkiezingen. Dit verstevigt de democratische positie van de Eerste Kamer zonder dat het de taken van de Eerste Kamer ondermijnt. De Eerste Kamer krijgt er, wat PerspectieF betreft, ook een taak bij, namelijk de mogelijkheid om wetsvoorstellen terug te sturen naar de Tweede Kamer. Zo worden omslachtige en dure novelleprocedures voorkomen en kan er efficiënter beleid worden gevoerd. Ook is PerspectieF van mening dat er vaste termijnen voor de verkiezingen dienen te zijn. Bij een kabinetsval wordt er dus in de dan bestaande Tweede Kamer een nieuwe coalitie gezocht.

In deze scripta komen er zes mogelijke vormen van kabinetten voor. Onze voorkeur gaat uit naar een meerderheidskabinet. Ondanks dat er in een zakenkabinet zeer kundige ministers kunnen zitten, vindt PerspectieF het niet de gewenste kabinetsvorm omdat er (onder andere) niet per se steun vanuit het volk is en evenmin zeker is of de achterkamertjespolitiek, welke zeker nodig is bij een zakenkabinet, goed bedreven zal kunnen worden door de kabinetsleden. Ook ziet PerspectieF een gedoogconstructie als zeer wankel en mede daarom kiest PerspectieF in een dergelijk geval liever voor een minderheidskabinet.

We hebben gezien dat bij een formatie veel onderdelen de revue passeren. Hoewel de formatie lang kan duren, is PerspectieF van mening dat er geen tijdslimiet aan de (in) formatie mag worden gesteld. Evenmin is het wenselijk om een door het volk gekozen premier te hebben, want persoon en taak dienen redelijk gescheiden te zijn. Wel is het wenselijk dat er meer democratische invloed komt op het formatieproces. Dit kan worden bewerkstelligd door de formateur, en daarmee de premier, te laten kiezen door de Tweede Kamer. Omdat het moeilijk is om redelijk objectief boven de formatie te staan, is het onwenselijk om de koning(in) buiten de formatie te zetten. Haar rol wordt echter door de gekozen premier wel beperkt. Wat betreft directe democratie is PerspectieF van mening dat er niet zomaar referenda mogen worden gehouden, een correctief referendum is onder voorwaarden wel mogelijk.

Oog voor de toekomst

Recht doen aan democratie

Democratie:

- Democratie is de minst slechte regeringsvorm, in ieder geval beter dan theocratie, aristocratie en meritocratie.
- Zonder rechtsstaat geen democratie.
- Meer nadruk op omzien naar minderheden, en minder op de '50%+1 regel'. Het gaat om materiële democratie.
- In Nederland blijft het stelsel van evenredige vertegenwoordiging zonder kiesdrempel van kracht.
- Leeftijdsgrens actief kiesrecht voor gemeenteraadverkiezingen van achttien jaar naar zestien jaar.
- De Tweede Kamer en de Eerste Kamer moet allebei behouden blijven. Ze hebben elk hun eigen functie en expertise, overlap van taken dient zoveel mogelijk tegen te worden gegaan.
- De verkiezing van de Eerste Kamer worden voortaan gekoppeld aan die van de Tweede Kamer.
- De Tweede Kamer kan ook met een minderheid een parlementair onderzoek aanvragen.
- De Eerste Kamer krijgt een terugzendrecht voor wetten om die door de Tweede Kamer nogmaals te laten behandelen voor amendementen.

Verkiezingen en kabinetsvorming:

- Parlementaire kabinetten genieten de voorkeur, het liefst een meerderheidskabinet. Eventueel minderheidskabinetten, in ieder geval geen gedoogconstructies.
- Op de kieslijsten voor de Tweede Kamerverkiezingen staan alleen mensen die daadwerkelijk bereid zijn de Kamer in te gaan. Potentiële kabinetsleden staan niet op de kieslijst.
- De minister-president wordt binnen één week na de Tweede Kamerverkiezingen gekozen door de leden van de Tweede Kamer.
- De koning(in) is en blijft actief tijdens de formatie, zij het in een bescheidener rol wat haar onafhankelijke positie ten goede komt. Er zijn meer opbrengsten (zowel economisch als in termen van rust en orde) dan kosten (bijvoorbeeld de eventuele problemen tijdens formaties)
- Perspectief doet een dringend appel op alle partijen om voorafgaand aan de verkiezingen geen voorkeuren voor coalities bekend te maken. Dit om strategisch stemmen tegen te gaan.

Literatuurlijst

Recht doen aan democratie

Belinfante, A.D. & Reede, J.L. de, (2009). *Beginselen van het Nederlandse staatsrecht*. Deventer: Kluwer

Bovend'Eert, P.P.T. & Kummeling, H.R.B.M., (2010). *Het Nederlandse parlement*. Deventer: Kluwer

Bovens, M. en Wille, A. (2011) 'Politiek vertrouwen in Nederland: tijdelijke dip of definitieve daling?' in Rudy Andeweg en Jacques Thomassen (red.) *Democratie Doorgelicht: Het Functioneren van de Nederlandse Democratie*. Leiden: Leiden University Press

ChristenUnie, (n.d.). *Standpunten op thema*. Gevonden op www.christenunie.nl/nl/standpuntentotaal?faqShow_48318=2299#faqItem2299

Kuiper, R. (2011). *Dienstbare Politiek*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn

Parlementair Documentatie Centrum, (n.d.). Gevonden op www.parlement.com

Perspectief, (n.d.). *Standpunten A t/m Z*. Gevonden op [www.perspectief.nu/nl/standpunten?initial\[58661\]=A](http://www.perspectief.nu/nl/standpunten?initial[58661]=A)

Perspectief / Vedder, H. (2006.). *Wees trots op de koningin*. Gevonden op <http://www.perspectief.nu/k/nl/news/view/58739>

Perspectief (2011). *Politiek Programma*. Amersfoort

Rijksoverheid, (n.d.) *Kabinetsformatie*. Gevonden op www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kabinetsformatie

Roest, O.A.P., van der (2010). *Basisboek Recht*. Groningen: Noordhoff Uitgevers

Rouvoet, A. (2006). *Het hart van de zaak. Over de betekenis van geloven in de politiek*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker

Rouvoet, A. (2011). *ChristenUnie Essay* [Elektronische versie]. Gevonden op issuu.com/christenunie/docs/essay-rouvoet-democratie

Tweede Kamer der Staten Generaal, (n.d.). Gevonden op www.tweedekamer.nl/index.jsp

Wikipedia, (n.d.). *Meritocratie*. Gevonden op nl.wikipedia.org/wiki/Meritocratie

Woerdman, E. (2009). *Politiek en Politicologie*. Groningen: Noordhoff Uitgevers

Perspectief

ChristenUnie *-jongeren*

Bezoekadres:

Johan van Oldenbarneveltlaan 46
3818 HB Amersfoort

Correspondentieadres:

Postbus 439
3800 AK Amersfoort

info@perspectief.nu
www.perspectief.nu